

สิทธิที่จะมีส่วนในเมืองของคนจนเมืองอีสาน: พื้นที่ความรู้และปรากฏการณ์จากการพัฒนา*

The Right to the City of the Isaan Urban Poor: Development Knowledge and Phenomenon

พัชนีย์ เมืองศรี¹, ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์²

Patchanee Muangsrī¹, Thanapauge Chamaratana²

Received: 25 May 2023

Revised: 6 July 2023

Accepted: 30 August 2023

บทคัดย่อ

การพัฒนาเมืองของจังหวัดขอนแก่นตามทิศทางการพัฒนาสู่ความทันสมัย ส่งผลให้เมืองมีการปรับเปลี่ยนทั้งด้านกายภาพ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาเศรษฐกิจ ตลอดจนการให้บริการของเมืองที่มุ่งสนองตอบต่อคนเมือง ท่ามกลางจินตนาการและความคาดหวังที่จะเข้าถึงการปรับเปลี่ยนของเมือง บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอบริบทการพัฒนาเมืองของจังหวัดขอนแก่น และสิทธิที่จะมีส่วนในเมืองของคนจนเมืองอีสานในบริบทของการพัฒนาเมือง ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยการทบทวนเอกสารทางวิชาการ รายงานวิจัย บทความ ร่วมกับข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากการสนทนากลุ่ม (focus group) ร่วมกับคนจนเมือง ผลการศึกษาพบว่า การพัฒนาเมืองของจังหวัดขอนแก่นมีรัฐและกลุ่มทุนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาเมืองที่กระทำการพัฒนาเศรษฐกิจในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การกระจายความเจริญตามทิศทางการพัฒนา ในฐานะเมืองศูนย์กลางภาคอีสาน เรื่อยมาจนถึงการพัฒนาเมืองสมัยใหม่ เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของเมือง พื้นที่ของเมืองมีราคาและสามารถสร้างมูลค่าได้ ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำในสิทธิที่จะมีส่วนในเมืองของคนเมือง โดยเฉพาะคนจนเมืองผู้มีทรัพยากรดำรงชีพที่จำกัดแต่เป็นผู้ใช้ชีวิตที่สอดคล้องไปกับการเปลี่ยนแปลงของเมือง โดยคนจนเมืองมีมุมมองต่อสิทธิที่จะมีส่วนในเมืองที่ทันสมัยนี้ ในการเข้าถึงที่อยู่อาศัยในฐานะเป็นคนเมือง การเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากพื้นที่เมือง และกิจกรรมของเมือง ตลอดจนการขยายขยายไปถึงสิทธิที่จะรับรู้ สิทธิที่จะแสดงความคิดเห็น สิทธิที่กำหนดพื้นที่ของตนเอง และสิทธิที่จะเข้าถึงประโยชน์จากเมือง อย่างไรก็ตาม หากจะทำให้คนจนเมืองมีสิทธิที่จะมีส่วนในเมืองได้เช่นคนเมืองทุกคน ประการสำคัญคือ ควรตระหนักถึงการเป็น

¹ นักศึกษาลัทธิศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

² รองศาสตราจารย์ สาขาวิชาพัฒนศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

¹ PhD student in Development Science, Department of Humanities & Social Sciences, Khon Kaen University, Thailand

² Associate Professor, Department of Humanities & Social Sciences, Khon Kaen University, Thailand

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดุษฎีนิพนธ์ระดับปริญญาเอก เรื่อง เครือข่าย - ผู้กระทำของของคนจนเมืองในบริบทการพัฒนาเมืองอีสาน ลัทธิศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ผู้กระทำการที่สำคัญในการพัฒนาและขับเคลื่อนเมืองของคนจนเมืองที่ไม่ได้หล่นหายจากการเชื่อมโยงและการเป็นส่วนหนึ่งของเมือง

คำสำคัญ: สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมือง, คนจนเมือง, เมืองอีสาน

Abstract

Urban development of Khon Kaen Province based on the development direction towards modernization, has physically changed the city in terms of infrastructure development and economic development. It has also influenced public service delivery aimed to respond to urban people's needs while there are imagination and expectation that population can access to the modernized city. This article aims to present the urban development context of Khon Kaen Province and the rights of the Isaan poor population to be involved in the context of urban development. A qualitative study method was used by reviewing academic papers, research papers and articles, together with relevant information from focus group discussions with the urban poor people. The study found that urban development of Khon Kaen Province involved government and capital groups in important roles through various forms of economic development, especially infrastructure development. Prosperity distribution according to development directions, as the main city in the Northeast, including the development of modern cities, causes economic changes, and physical changes in the city, the area is expensive and this can create value. This creates a disparity in the right to have a share in the city of urban people, especially urban poor people who have limited subsistence resources. Still, their livelihoods are in line with urban changes. The urban poor people view the right to the city of access to housing as urban citizens, access to the utilization of urban spaces and activities. This includes the right to know, the right to express opinions, the right to self-determination, and the right to enjoy the benefits of the city. However, if it is to make urban poor people have the right to participate in the city like all urban people. It is important to recognize that the urban poor are important actors in their own development and mobilization as they do not lose their connection and belonging to the city.

Keywords: The right to the city, urban poor, Isaan urban

บทนำ

การกำหนดนโยบายและทิศทางการพัฒนาของภาครัฐและภาคส่วนที่เกี่ยวข้องเพื่อการพัฒนาที่เกิดขึ้นมีเป้าหมายเพื่อมุ่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและการทำให้เกิดความทันสมัย ทั้งการพัฒนาเฉพาะประเด็นซึ่งสอดคล้องกับบริบท

สภาพปัญหา และศักยภาพเฉพาะพื้นที่ อาทิ การพัฒนาด้านเศรษฐกิจ การกระจายรายได้ การแก้ปัญหาความยากจน การแก้ปัญหาด้านระบบสาธารณสุข เป็นต้น จังหวัดขอนแก่นถูกกำหนดให้เป็นจังหวัดเป้าหมายในการพัฒนาหัวเมืองหลัก เพื่อกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคส่งผลให้มีการ

ค่าการลงทุนและการพัฒนาในพื้นที่เพิ่มมากขึ้น (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2555) ตามนโยบายการกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคที่ถูกกำหนดในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 - 2529) เกิดกิจกรรมและโครงการพัฒนาหลากหลายที่ขับเคลื่อนไปอย่างต่อเนื่องตามแนวทางการกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาค การพัฒนาเมืองหลักขึ้นตามภูมิภาค การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจให้เป็นแบบอุตสาหกรรม การค้าและบริการ ส่งผลให้เกิดเคลื่อนย้ายของผู้คนจากถิ่นอื่นเข้ามารวมกันอยู่ในเมืองหลักตามภูมิภาคที่ได้รับการพัฒนามากขึ้นซึ่งเป็นไปในทิศทางบวกและลบ กล่าวคือ แม้จะช่วยให้เกิดการ พัฒนาหรือเกิดความเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ก็ได้ก่อให้เกิดปัญหาอื่นร่วมด้วยอย่างเช่นปัญหาเรื่องขาดแคลนพื้นที่อยู่อาศัย การเกิดขึ้นของชุมชนแออัด และการเข้าไม่ถึงระบบสาธารณสุขภาค

ตามความหมายการพัฒนาสู่ความเป็นเมืองน่าอยู่และทันสมัย พื้นที่เมืองบางแห่งถูกปรับเปลี่ยนการใช้ประโยชน์หรือทำให้มีราคาแลกเปลี่ยนที่สูงขึ้นเพื่อเปลี่ยนรูปโฉมของเมือง (บุญเลิศ วิเศษปรีชา, 2562)

ในขณะที่นโยบายและกิจกรรมการพัฒนาเมืองดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ทั้งจากนโยบายส่วนกลางและจากนโยบายท้องถิ่นโดยเฉพาะการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาระบบคมนาคมขนส่ง การพัฒนาเมืองน่าอยู่และทันสมัย ตลอดจนโครงการเมืองอัจฉริยะ โดยมีรัฐในฐานะผู้กระทำหลัก (agency) ในการดำเนินการผ่านโครงสร้างและกลไกในการบริหารรัฐ (ณัฐวุฒิ อิศวโกวิทวงศ์ และคณะ, 2561) นโยบายเหล่านี้ได้กลายเป็นบรรทัดฐานของการวางแผน การใช้เป็นกระบวนการมาตรฐานและเครื่องมือในการวางแผนการพัฒนาเมือง ที่สอดคล้องกับการปรับเปลี่ยนพื้นที่เมืองและการพัฒนาเมืองส่งผลกระทบต่อ

ต่อผู้คนที่อาศัยพื้นที่เมือง เพราะรัฐและทุนได้สร้างวาทกรรมที่ทรงพลังในการแปรเปลี่ยนพื้นที่สร้างความหวังใหม่ ๆ ให้แก่ผู้คน เพื่อดึงดูดให้เข้ามา ร่วมกันสร้างความเปลี่ยนแปลงตามความหมายของวาทกรรมนั้น (ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์, 2565) ในการพัฒนามีผู้ได้รับผลประโยชน์โดยเฉพาะกลุ่มผู้มีรายได้ที่สูงกว่าหรือมั่นคงกว่า ผู้ซึ่งสามารถครอบครองทรัพยากร และเข้าถึงแหล่งทรัพยากรที่ใช้ในการแก้ไขปัญหาได้มากกว่า ในขณะที่เดียวกันมีผู้ได้รับผลกระทบโดยเฉพาะกลุ่มผู้คนระดับล่างที่อยู่อาศัย ประกอบอาชีพ และดำรงชีวิตในเขตพื้นที่เมืองอีสานหรือคนจนเมือง ในส่วนของกลุ่มคนจนเมืองนั้น หากพิจารณาเพียงด้านเศรษฐกิจหรือรายได้ได้ตามระดับเส้นความยากจน (poverty line) โดยในปี 2564 อยู่ที่ 2,808 บาท/คน/เดือน (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2564) หมายความว่า ประชาชน 1 คน จะต้องมียาได้สำหรับใช้จ่ายประมาณ 3,000 บาท/เดือน ซึ่งเป็นการมองในเรื่องของระดับรายได้หรือฐานะทางเศรษฐกิจของบุคคลหากเป็นเช่นนั้นจะมีจำนวนคนจนไม่มากนัก และจากข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) พบว่า ภาพรวมคนจนในปี 2565 อำเภอเมืองขอนแก่นมีคนจน 19,041 คน จากประชากรที่ได้รับการสำรวจ (จปฐ) จำนวน 184,073 คน และเป็น คนจนเป้าหมาย คือคนจน (จปฐ) ที่ไปลงทะเบียนสวัสดิการแห่งรัฐ จำนวน 4,697 คน (Thai People Map and Analytics Platform: TPMAP, 2565) จากข้อมูลสถานการณ์และความยากจนในข้างต้นนั้น เป็นการข้อมูลจากการประชากรที่ได้รับการสำรวจในขณะที่เดียวกันยังมีผู้ที่ไม่ถูกสำรวจที่มีโอกาสเป็นคนจนได้เช่นกัน หากกล่าวในเชิงปริมาณอาจมีจำนวนมากกว่านั้น เนื่องจากความยากจนและความเหลื่อมล้ำไม่ใช่เพียงเรื่องเศรษฐกิจ รายได้และความพอเพียงต่อการดำรงชีพเพียงเท่านั้น แต่ความยากจนยังหมายถึงการ

ขาดโอกาสในการเข้าถึงสิทธิและบริการต่างๆ ซึ่งหมายรวมถึง โอกาสที่จะเข้าถึงความสำเร็จทางด้านสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้น เผชิญความไม่เท่าเทียมที่เป็นสาเหตุของการด้อยพัฒนา และอาจจะเป็นผู้ที่แยกตัวออกจากกระแสหลักของสังคม เนื่องจากพวกเขาไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของกระแสหลัก (Murali & Oyebode, 2004) อันนำไปสู่การเกิดความเหลื่อมล้ำด้านสิทธิ โอกาส และด้านอำนาจในการเข้าถึงกิจกรรมการพัฒนาเมือง

ความเหลื่อมล้ำขับเคลื่อนผ่านพื้นที่ทางอำนาจไปสร้างพื้นที่หรือโอกาสทางเศรษฐกิจ และพื้นที่ที่เสียประโยชน์ไปกลับกลายเป็นพื้นที่สิ่งแวดล้อม และพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรม และโดยพื้นฐานแล้วพื้นที่เหล่านั้นมักเป็นพื้นที่ที่เป็นต้นทุนด้านวิถีชีวิตซึ่งเกี่ยวข้องกับคนจนเมือง (สักรินทร์ แซ่ภู, 2563)ไม่ว่าจะเป็นเรื่องวิถีชีวิตท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง การเคลื่อนย้ายเข้าออกเมืองของผู้คนทั้งที่เต็มใจและไม่เต็มใจ การเมืองที่ขาดเสถียรภาพ การถูกกีดกันจากการพัฒนา ในขณะเดียวกัน ผลโดยอ้อมที่เกิดจากการพัฒนาหรือแย่งชิงกันผ่านการวางแผน และการจัดการเชิงพื้นที่ (spatial planning and management) ปรากฏในมิติของการจัดการทรัพยากรและพื้นที่ การสร้างแรงจูงใจเชิงบวกให้กับพื้นที่ต่อกลุ่มนักลงทุน ในขณะที่กลุ่มคนจนเมืองกลับไม่ได้รับผลเชิงบวกจากพื้นที่การพัฒนา ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำได้เช่นกัน (สักรินทร์ แซ่ภู, 2563) กล่าวคือ การเข้าไม่ถึงและถูกกีดกันจากการเข้าไปมีส่วนในการจัดการ การวางแผน การออกแบบ ตลอดจนการตัดสินใจในพื้นที่ที่ตนเป็นส่วนหนึ่งในการขับเคลื่อน โดยการตระหนักถึงสิทธิที่จะมีส่วนในเมือง (the right to the city) การเข้าถึงบริการต่างๆ การไม่ถูกกีดกันจากการเข้าไปมีส่วนในการจัดการ การวางแผน การออกแบบ ตลอดจนการตัดสินใจในพื้นที่ที่ตนเป็นส่วนหนึ่ง

และเป็นผู้มีส่วนในการวางแผนและการจัดการเชิงพื้นที่ได้ และการตัดสินใจหากตระหนักถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นได้

ภายใต้การพัฒนาที่ขับเคลื่อนไปทุกขณะอย่างต่อเนื่องที่ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นที่ กายภาพของเมือง และการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พื้นที่ในเมือง ขณะที่ในมิติของคนจนเมืองซึ่งถือว่าเป็นกลไกสำคัญต่อการดำรงอยู่และการมีบทบาทในพื้นที่เมือง เข้าถึงการพัฒนาทั้งในฐานะผู้มีส่วนเกี่ยวข้องและผู้รับประโยชน์จากการพัฒนาในสังคมเมืองที่มีการขับเคลื่อนอยู่ตลอดเวลา ในบทความนี้ผู้เขียนมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอการทบทวนบริบทการพัฒนาเมืองอีสานซึ่งในที่นี้หมายถึง บริบทการพัฒนาจังหวัดขอนแก่น และสิทธิที่จะมีส่วนในเมือง (the right to the city) ของคนจนเมืองอีสาน ในบริบทของการพัฒนาเมือง ซึ่งเป็นการศึกษาด้วยวิธีการศึกษาศึกษาเชิงคุณภาพ โดยวิธีการทบทวนเอกสารทางวิชาการ รายงานวิจัย บทความวิชาการและบทความวิจัย เป็นวิธีการหลักในการรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ และการสรุปผลจากข้อมูลและสาระสำคัญในการนำเสนอ ตลอดจนการใช้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องที่ได้จากการสนทนากลุ่ม (focus group) ร่วมกับคนจนเมืองที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดริมรางรถไฟในเขตพื้นที่อำเภอเมืองขอนแก่น จำนวน 15 คน ที่เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการพัฒนาเมืองและประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสิทธิที่จะมีส่วนในเมืองของคนจนเมือง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

บริบทการพัฒนาเมืองอีสาน: จังหวัดขอนแก่น

จังหวัดขอนแก่นถูกกำหนดให้เป็นจังหวัดเป้าหมายในการพัฒนาหัวเมืองหลัก เป็นจุดยุทธศาสตร์การพัฒนาสมัยใหม่ของรัฐบาล

มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เพื่อเป็นเมืองรองรับการกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคในฐานะเมืองศูนย์กลางแห่งภาคอีสาน มีการขยายตัวของหน่วยราชการ สถาบันการศึกษา โรงพยาบาล การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานหรือระบบสาธารณูปโภค (บัวพันธ์ พรหมพิทักษ์ และคณะ, 2562) ตลอดจนการดำเนินนโยบายการสร้างทางรถไฟในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ภาคอีสาน) มีระยะเวลาในการสร้าง เชื่อมโยงแต่ละสถานีเริ่มตั้งแต่ช่วง พ.ศ. 2474 (สุวิทย์ วีระศาสตร์, 2551) ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้ส่งผลให้เกิดการอพยพของประชากรเข้ามาในเมืองทั้งเป็นแรงงานรับจ้างของการรถไฟแห่งประเทศไทย โดยการรถไฟฯ ยินยอมให้แรงงานรับจ้างเข้ามาตั้งเพิงพักชั่วคราวใกล้ทางรถไฟที่สถานีซึ่งเริ่มก่อตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503 (Phongsiri, 2019) กระทั่งเกิดการขยายตัวของประชากรที่อาศัยอยู่ริมทางรถไฟเพิ่มมากขึ้นเกิดเป็นชุมชนแออัดริมทางรถไฟ จังหวัดขอนแก่น มีการขับเคลื่อนการพัฒนาเรื่อยมาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 - 2529) โดยการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจให้เป็นแบบอุตสาหกรรม ส่งผลให้เกิดการอพยพแรงงานจากภาคเกษตรกรรมในชนบท เข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างในตัวเมืองและในภาคอุตสาหกรรม และส่งผลต่อการเพิ่มขึ้นของประชากรในเมือง การขยายตัวของประชากรเพิ่มมากขึ้นเกิดเป็นชุมชนแออัดริมทางรถไฟ โดยสามารถแบ่งกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ข้างทางรถไฟเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มคนที่เข้ามาทำการค้าขายและแรงงานในอำเภอเมืองขอนแก่น กลุ่มคนจนเมืองและแรงงานจากต่างจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เข้ามารับจ้างทั่วไป และกลุ่มคนที่อาศัยอยู่คือลูกหลานและญาติพี่น้องที่อาศัยอยู่มาก่อนหน้านี้ (Eisenburg, *et al*, 2007) ซึ่งผู้ที่อาศัยในชุมชนดังกล่าวนี้ คือ “คนจนเมืองขอนแก่น”

ถือได้ว่าจังหวัดขอนแก่น เป็นหัวเมืองหลักของภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีความเติบโตอย่างรวดเร็วก้าวกระโดด อีกทั้งทิศทางการพัฒนาเพื่อมุ่งยกระดับเป็นศูนย์กลางความทันสมัยของภาคอีสาน ที่พยายามสร้างรูปแบบการพัฒนาเมืองที่เรียกว่า “ขอนแก่นโมเดล” เพื่อพัฒนาขอนแก่นให้เป็นเมืองอัจฉริยะ (smart city) (เทศบาลนครขอนแก่น, 2561) จึงถือว่าเป็นเมืองที่มีการพัฒนาและขยายตัวรองรับกิจกรรมของเมืองเป็นอย่างมาก ซึ่งถูกผลักดันทั้งจากนโยบายจากส่วนกลางภาครัฐ และนโยบายส่วนท้องถิ่นตลอดจนกลุ่มทุนในจังหวัด การพัฒนาเป็นศูนย์กลางทางด้านการขนส่งและคมนาคม (logical hub) ศูนย์กลางทางการแพทย์ (medical hub) ศูนย์กลางทางการศึกษา (education center) และการเป็นเมืองแห่งการค้าธุรกิจและการจัดประชุมอีเวนต์ (MICE city) ยังไม่นับรวมแผนการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับการคมนาคมขนส่งตลอดจนแผนการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับการคมนาคมขนส่ง เช่น โครงการรถไฟทางคู่ (dual-track train) โครงการก่อสร้างรถไฟทางคู่ช่วงชุมทางถนนจิระ-ขอนแก่น โครงการระบบรถไฟความเร็วสูง (high-speed train) ระยะที่ 2 ช่วงนครราชสีมา-หนองคาย (การรถไฟแห่งประเทศไทย, 2564) โครงการพัฒนาพื้นที่รอบสถานีรถไฟ (transit-oriented development: TOD) ซึ่งสถานีรถไฟขอนแก่นได้รับเลือกให้ถูกจัดทำผังแนวคิดการพัฒนา TOD เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพสูงในการพัฒนา (กระทรวงคมนาคม, 2558) และยังมีโครงการรถไฟรางเบา (light rail transit system: LRT) ซึ่งเชื่อว่าจะเป็นประตูด่านแรกของการเจริญเติบโตของเมือง จะเห็นว่า ช่วงสถานะการพัฒนาเมืองขอนแก่นนั้น เป็น “การแสดงความคิดที่เป็นรูปธรรมอย่างแท้จริงว่าสังคมเป็นอย่างไร เป็นอยู่

และควรเป็นอย่างไร” ซึ่งสถานะปัจจุบันของเมืองสามารถบอกให้ทราบถึงการพัฒนาที่เกิดขึ้น ค่านิยมและลำดับความสำคัญของสังคมปัจจุบันจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น (Beall & Fox, 2007)

กิจกรรมการพัฒนาที่เกิดขึ้นนั้น ถึงแม้จะมุ่งไปที่การพัฒนา การสร้างความเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาเมืองในมิติต่างๆ ให้ดีขึ้น การมองเมืองในฐานะที่เป็นพื้นที่ตอบสนองต่อการพัฒนาภายใต้ระบบเสรีนิยมใหม่ พื้นที่เมืองถูกทำให้เป็นสินค้าหรือมีราคาแลกเปลี่ยนที่สูงขึ้นเพื่อเปลี่ยนรูปโฉมของเมือง เกิดระบบที่ผสมผสานประโยชน์ของรัฐและเอกชน (บุญเลิศ วิเศษปรีชา, 2562) การพัฒนานั้นอาจส่งผลกระทบต่อผู้ที่มีข้อจำกัดในการแสวงหาหรือการเข้าถึงกิจกรรมการพัฒนาของเมือง โดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาส คนจนเมือง ไม่เพียงแต่มีข้อจำกัดในการเข้าถึงการพัฒนาแล้วนั้น ยังอาจได้รับผลกระทบจากการพัฒนาด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะการพัฒนาที่เน้นการปรับเปลี่ยนสภาพพื้นที่ของเมือง กายภาพ และภูมิทัศน์ของเมืองให้กลายเป็นพื้นที่สวยงามกว่า และผู้คนที่อยู่ตรงนั้นมักจะเป็นผู้ที่ถูกเบียดขับออกไปเพื่อการพัฒนา ดำเนินต่อไปได้ (Darcy, & Rogers, 2014) แม้โครงสร้างพื้นฐานและการพัฒนาที่หลากหลายจะเป็นแหล่งทำให้เกิดความเติบโตทางเศรษฐกิจ โครงสร้างพื้นฐานจึงเกี่ยวข้องกับความเป็นเมือง และปัญหาความท้าทายของเมืองอย่างมาก จนดูเหมือนว่าโครงสร้างพื้นฐานกลับกลายมาเป็นปัญหาของเมืองเสียเอง (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2555) การพัฒนาเมืองมีความสัมพันธ์กับคนจนเมืองอีสาน ทั้งมิติของการแสวงหาโอกาสของชีวิตและขณะเดียวกันกลับกลายเป็นผู้ที่ถูกละเลยจากการพัฒนาได้เช่นกัน เมื่อเมืองขยายตัวขณะที่พื้นที่รอบข้างที่มีความยากจน การบริการไม่ดีและบนที่ดินที่มีลักษณะที่แสดงออกในด้านลบ

กลายเป็นสิ่งที่ควรค่าแก่การลงทุนและเป็นที่น่าสนใจของนักพัฒนาและผู้วางแผนที่จะปรับเปลี่ยนพื้นที่ดังกล่าว เหตุการณ์นี้ปรากฏให้พบได้กับ คนยากจนในเมืองหลายล้านคนทั่วโลกถูกขับไล่และ/หรือย้ายถิ่นฐานไปยังที่ใหม่กว่า นอกเหนือจากนั้นเพื่อปล่อยที่ดินที่มีมูลค่าในเชิงพาณิชย์ในปัจจุบันเพื่อการพัฒนา (Speak, 2012) สะท้อนให้เห็นถึงการขาดจากสิทธิ โอกาสที่ควรได้รับ และขาดโอกาสในการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับการพัฒนาเมือง ซึ่งหมายถึง การตระหนักถึงสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมือง (the right to the city) การตระหนักถึงการมีบทบาทและตัวตน การเป็นส่วนหนึ่งของเมืองที่ควรจะมีสิทธิที่จะอาศัยและใช้ประโยชน์จากเมืองได้เช่นเดียวกับคนเมืองอื่นๆ

สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมือง (the right to the city) ของคนจนเมือง ในบริบทการพัฒนาเมืองอีสาน

หากกล่าวถึงสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมือง หรือ The right to the city นั้น นักวิชาการที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อน “สิทธิ” ของคนเมืองให้เท่าเทียมกันนั้น นักสังคมวิทยาที่ให้ความสนใจเรื่องเมืองซึ่งวิเคราะห์เมืองไม่ใช่เพียงด้านกายภาพ โครงสร้างหรือการออกแบบ แต่เมืองต้องเป็นพื้นที่ที่สร้างสรรค์และตอบสนองสร้างประโยชน์ให้กับคนเมืองทุกคน โดย Lefebvre (1992, 1996) กล่าวถึงสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมืองโดยนำเสนอขึ้นมาเป็นครั้งแรกในหนังสือ *Le Droit à la Ville* ในปี 1968 และกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวทางสังคม (social movements) เพื่อเรียกร้องพื้นที่เมืองในฐานะพื้นที่ที่จะสามารถให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการกำหนด ในการสร้าง และในการพัฒนาเมืองร่วมกัน อันเป็นการเรียกร้องให้เกิด ความเท่าเทียมขึ้น จึงกล่าวได้ว่าแนวคิดนี้ “เป็นเสมือนเสียงเรียกร้องและความต้องการ” ในการต่อสู้ที่ใหญ่ขึ้นเพื่อเปลี่ยนความสัมพันธ์

ทางสังคมและเศรษฐกิจและโครงสร้างอำนาจ (Lefebvre, 1992, 1996) และ “สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมือง” เป็นส่วนหนึ่งของการที่จะรื้อระบบเศรษฐกิจและการเมืองที่มีอยู่เนื่องจากลักษณะการเอารัดเอาเปรียบและกีดกันโดยธรรมชาติและความล้มเหลวในการให้คนธรรมดามีส่วนร่วมได้เสียในเมือง โดยเชื่อว่าเมืองที่เท่าเทียมกันจำเป็นต้องเปลี่ยนโครงสร้างพื้นฐานของสังคมให้เป็นระบบที่แตกต่างและยุติธรรมกว่า การนำเอาแนวคิดของ Lefebvre มาใช้นั้น สามารถใช้เป็นแนวทางและแรงบันดาลใจในการดำเนินการที่เป็นรูปธรรมในการเปลี่ยนแปลงเมืองในปัจจุบันนี้ได้อย่างมาก (Harvey, 2008) Lefebvre (1996) ยังกล่าวถึงความเป็นเมืองที่ต้องได้รับการท้าทายและโต้แย้งอยู่ตลอดเวลาและเป็นการต่อสู้อย่างต่อเนื่องเพื่อสร้างพื้นที่ในเมืองที่ไม่ก่อให้เกิดความแปลกแยกของผู้คนหรือคนเมือง ไม่ใช่คำจำกัดความของสิทธิในพื้นที่ตามที่กำหนดโดยสิทธิในทรัพย์สินหรือการเวนคืน แต่เป็นการใช้และการจัดสรร และต้องตระหนักถึงคุณค่าการใช้งานในพื้นที่เมืองที่เป็นพื้นที่ทางสังคมไม่ใช่การมุ่งเน้นที่มูลค่าการแลกเปลี่ยนหรือการแปรรูปพื้นที่เมืองเป็นสินค้า กล่าวอีกนัยหนึ่งคือการเรียกร้องให้จัดลำดับความสำคัญของมูลค่าการใช้งานของเมืองมากกว่ามูลค่าแลกเปลี่ยน เพื่อสร้าง “เมืองสำหรับผู้คนไม่ใช่เพื่อผลกำไร” (Lefebvre, 1996, Manuel et al., 2014)

ขณะที่ David Harvey ได้กล่าวถึงสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมือง ซึ่งได้นำแนวคิดของ Lefebvre มาขยายความต่อและยังมองว่า เมืองคือพื้นที่ของทุนนิยมและการสะสมทุนหัวใจสำคัญของการสะสมทุนนิยมในเมือง คือ การสะสมความมั่งคั่งด้วยการปลดปล่อยการถือครองของผู้อื่น (บุญเลิศ วิเศษปรีชา, 2562) เมืองนั้นเกิดขึ้นจากการกระจุกตัวทางภูมิศาสตร์และสังคมของผลผลิต

ส่วนเกิน (surplus product) ดังนั้น การกลายเป็นเมืองที่แพร่หลายในปัจจุบันนี้จึงเป็นปรากฏการณ์ทางชนชั้นเสมอมา เพราะผลผลิตส่วนเกินตามความหมายนี้มักจะเกิดขึ้นกับชนชั้นผู้ถือครองทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมและกีดกันสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมืองของชนชั้นล่างออกไปอีก (Harvey, 2012) ซึ่งมักเป็นกลุ่มคนที่มีรายได้น้อย มีทุนน้อย คนชายขอบ และคนจนที่ไม่มีอำนาจไม่มีเงินทุนจะไปต่อรองจนกลายเป็นกลุ่มที่ถูกละเลยและหลุดจากทิศทางการพัฒนาเมือง และท้ายที่สุดแนวคิดสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมือง จึงเป็นเหมือนการสร้างตัวตนของชาวเมืองขึ้นใหม่ สิทธิดังกล่าวเป็นสิทธิรวมหมู่ ไม่ใช่สิทธิส่วนบุคคล เพื่อจะปรับเปลี่ยนกระบวนการกลายเป็นเมืองและเสรีภาพที่จะสร้างเมืองและสร้างตัวเราเองขึ้นใหม่ เป็นหนึ่งในสิทธิมนุษยชนที่ถูกละเลยมากที่สุดสิทธิหนึ่ง

สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมือง (the right to the city) กับมิติของการพัฒนาเมืองและสัมพันธ์กับผู้คนที่อยู่ในเมืองที่มีบทบาทและตัวตนเป็นส่วนหนึ่งของเมือง แนวคิดนี้เป็นส่วนหนึ่งในการเรียกร้องและสร้างความเท่าเทียมให้กับเมือง ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการสร้างการพัฒนาอย่างสมดุลในปัจจุบัน อันเป็นการรับฟังเสียงจากทุกส่วนที่ถือว่าเป็นผู้กระทำหน้าที่สำคัญในเมือง

จากการทบทวนวรรณกรรมที่มีการศึกษาและมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมืองของคนจนเมืองอีสานนั้น พบว่า จากงานศึกษาคนจนเมืองเป็นไปในลักษณะของสิทธิในฐานะของผู้อาศัยอยู่ในเมืองที่มีความสัมพันธ์กับเรื่องบ้านที่อยู่ในเมือง เป็นเสมือนการเรียกร้องสิทธิพื้นฐานความต้องการของชีวิตคือการเข้าถึงที่อยู่อาศัยในเมือง ก่อเกิดการเรียกร้องของคนจนเมืองเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิในที่อยู่อาศัยทั้งโดยการรวมกลุ่มกันเพื่อขอเช่าพื้นที่สำหรับอยู่อาศัยกับเจ้าของพื้นที่ ในกรณีที่มีบ้านบางหลังที่ต้อง

รื้อออก เพราะไม่เป็นไปตามที่กฎหมายกำหนด ผู้นำชุมชนจะประชุมเพื่อหาทางช่วยเหลือบ้านที่ต้องถูกรื้อ ซึ่งเจ้าของบ้านที่อยู่ใกล้กันได้แบ่งที่ดินบางส่วนให้ผู้ที่ต้องถูกรื้อได้มีที่ดินและมีบ้านอยู่ต่อไป นับเป็นการเรียกร้องสิทธิในที่อยู่อาศัยนั้น ดำเนินมาอย่างยาวนาน และเป็นภาระเคลื่อนไหวที่มีบทบาทของผู้นำชุมชน นักการเมืองท้องถิ่น และสมาชิกในชุมชนเคลื่อนไหวเพื่อรักษาบ้านของตนเองไว้ (ชิตินญา เหล่าอิน, 2563) และจากข้อมูลที่ได้จากการสนทนาร่วมกับคนจนเมืองนั้น พบว่าการเรียกร้องสิทธิในเรื่องที่อยู่อาศัยนั้น ชุมชนมีความเข้าใจในเรื่องของการปฏิบัติตามระเบียบและความถูกต้องของขั้นตอนการเข้าถึงที่อยู่อาศัย จึงรวมตัวกันเพื่อขอเช่าที่อยู่อาศัยกับการรถไฟแห่งประเทศไทย ซึ่งเป็นการเรียกร้องสิทธิในที่อยู่อาศัยและการเคลื่อนไหวที่มีบทบาทของผู้นำชุมชน และสมาชิกในชุมชนร่วมกันดำเนินการเพื่อรักษาบ้านของตนเองไว้ โดยมีเครือข่ายฟื้นฟูประชาธิปไตยร่วมกับสลัมสี่ภาคคอยช่วยเหลือ และได้ร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายฟื้นฟูประชาธิปไตยสร้างสรรค์ขอนแก่น ภายใต้ทัศนะที่ว่า “แม้จะเป็นคนจนก็ต้องมีศักดิ์ศรี จะอยู่แบบผู้บุกรุกไม่ได้ ต้องเป็นผู้อาศัยที่มีศักดิ์ศรี” (จากการสนทนากลุ่มร่วมกับคนจนเมือง เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2566)

ขณะที่ชาวบ้านบางส่วนเข้าร่วมโครงการบ้านมั่นคงตามวัตถุประสงค์ของโครงการเพื่อปรับปรุงที่อยู่อาศัยและยกระดับรายได้ให้กับผู้มีรายได้น้อยการดำเนินโครงการบ้านมั่นคงในเขตเทศบาลนครขอนแก่น เริ่มดำเนินโครงการระยะแรกแล้วเสร็จตั้งแต่ปี 2550 มีเป้าหมายเพื่อช่วยเหลือเรื่องที่อยู่อาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อยได้มีบ้านโดยผู้เข้าร่วมโครงการจะต้องมีเงินสำหรับจองบ้านจำนวนหนึ่ง (วัชร ตรีโกศล, 2563) แต่เนื่องจากคนจนเมืองส่วนใหญ่ประกอบอาชีพนอกระบบหรืออยู่ในภาค

ธุรกิจที่ไม่เป็นทางการ รายได้ไม่มั่นคง ตลอดจนไม่ได้รับสวัสดิการต่างๆ อาจนำไปสู่การเข้าไม่ถึงโครงการบ้านมั่นคงเหล่านั้น หลายคนจำเป็นต้องแสวงหาหนทางใหม่ในการเข้าถึงที่อยู่อาศัย

อย่างไรก็ตาม การศึกษาดังกล่าวแม้ไม่ได้กล่าวถึงแนวคิดสิทธิที่จะมีส่วนในเมืองโดยตรง แต่กระบวนการที่เกิดขึ้นในงานชิ้นดังกล่าวนั้นเป็นการวิพากษ์การพัฒนาเมืองตามแนวเสรีนิยมใหม่และการแสดงออกของผู้คนผ่านกระบวนการเรียกร้อง ความต้องการและสิทธิที่จะอยู่ในเมืองต่อไป สิทธิในที่อยู่อาศัยซึ่งสามารถที่จะกำหนดให้เกิดขึ้นได้ในหลากหลายรูปแบบและวิธีการด้วยกัน การสร้างที่อยู่อาศัยใหม่ที่เพียงพอในราคาต่ำ เพียงพอเพื่อให้แน่ใจว่าทุกคนที่มีรายได้น้อยสามารถมีบ้านที่เหมาะสมภายในเมืองให้กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินอย่างเป็นทางการแก่ผู้อยู่อาศัยเพื่อให้สามารถขายบ้านได้ในอนาคต ซึ่งแสดงให้เห็นว่าทุกคน รวมทั้งผู้พักอาศัยที่ยากจน ควรจะสามารถหาที่อยู่อาศัยในย่านเมืองที่ตอบสนองความต้องการทางเศรษฐกิจและสังคมของพวกเขาได้ (Irandoost *et al.*, 2019) และการให้มุมมองต่อสิทธิที่จะมีส่วนในเมืองดังกล่าวนี้เป็นไปตามความเข้าใจพื้นฐานในความหมายของเสรีนิยม เช่น แนวคิดเรื่องสิทธิในทรัพย์สินสิทธิในการครอบครอง แต่ในทางตรงกันข้ามสิทธิที่จะมีส่วนในเมืองเป็นมากกว่าสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร แต่เป็นสิทธิที่จะเปลี่ยนแปลงและสร้างเมืองขึ้นใหม่ตามความต้องการของผู้คนทุกคนในเมืองปรารถนา (Harvey, 2012)

จากความหมายของสิทธิที่จะมีส่วนในเมืองที่มากกว่าการเข้าถึงที่อยู่อาศัยนั้น มีงานวิจัยที่อธิบายให้เห็นถึงสิทธิที่จะมีส่วนในเมืองที่มีการขยายความมากขึ้นไปอีก คือ การร่วมกันสร้างพื้นที่ทางการเมืองร่วมกันของคนในชุมชนผ่านการก่อตั้ง ศูนย์ต่างๆ ในชุมชนริมรถไฟเพื่อ

ต่อรองอำนาจ และสร้างสวัสดิการเพื่อช่วยเหลือคนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน จัดตั้งขึ้นเพื่อรวบรวมศักยภาพหลายด้านให้คนในชุมชนเข้ามาใช้บริการ รวมถึงคนจากภายนอกสามารถเข้ามาเรียนรู้ได้ การรวมกลุ่มในชุมชนเพื่อ ตั้งกองทุนชุมชนเมือง จัดตั้งศูนย์อเนกประสงค์ เพื่อเป็นการสร้างพื้นที่ให้คนในชุมชนพูดคุย แลกเปลี่ยนและทำกิจกรรมร่วมกัน ตลอดจนความพยายามในการยึดโยงกับภาคีเครือข่ายนักพัฒนาเพื่อให้มีพื้นที่ในการเข้าถึงสิทธิในเมือง มากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาร่วมกับภาครัฐ เช่น การเป็นสมาชิกอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) (จิตติญา เหล่าอิน, 2563) และข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มนั้น พบว่า ชุมชนแออัดริมรางรถไฟบางชุมชนจัดสรรพื้นที่สาธารณะของชุมชน ให้เป็นศาลาชุมชนขึ้นมาเพื่อใช้เป็นพื้นที่ในการทำกิจกรรม เป็นพื้นที่พบปะกัน และทำกิจกรรมร่วมกับเครือข่าย โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจาก พอช. เพื่อให้ชุมชนมีพื้นที่ในการจัดประชุมหรือใช้ประโยชน์ต่างๆ โดยศาลาชุมชนมีห้องรองรับแขก 2 ห้อง ซึ่งจะรองรับแขกที่เป็นพี่น้องในเครือข่ายฟื้นฟูประชาสร้างสรรค์หรือหากมีคนอยากมานอนพักผ่อน หรือมากักตัวคนที่ติดเชื้อโควิด 19 หลังจากเข้ารับการรักษาแล้ว ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มร่วมกับคนจนเมือง เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2566

คนจนเมืองยังมีความพยายามที่จะมีส่วนร่วมในเมืองในการ เข้าถึงและใช้ประโยชน์จากพื้นที่เมืองของ ซึ่งเป็นการตระหนักถึงสิทธิในการใช้พื้นที่เมือง เพื่อดำเนินกิจกรรมด้านการดำรงชีพ กล่าวคือ การใช้พื้นที่เมืองเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารโดยการปลูกผักสวนครัวไว้บริโภค ซึ่งประชาชนในชุมชนเทพารักษ์ 5 เป็นผู้มิบทบาทหลักในการดำเนินการร่วมกัน เริ่มคิด เริ่มวางแผน

ปฏิบัติการและมีอำนาจตัดสินใจที่จะดำเนินการในกิจกรรมร่วมกัน ในการจัดการและควบคุมการกระจายทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่มีทั้งเพื่อบริโภคและจำหน่าย (ชินาธิป ซาติพุดชา, 2565) รวมทั้งความพยายามที่จะมีส่วนร่วมในเมืองในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากพื้นที่เมืองอื่นๆ เช่น เจริญพุดคุยเพื่อขอให้ชุมชนมีสิทธิใช้พื้นที่ลานจอดรถบริเวณใต้ ทางรถไฟยกระดับ ซึ่งชุมชนร่วมกับเครือข่ายฟื้นฟูประชาสร้างสรรค์ เข้าไปเจรจากับการรถไฟขอนแก่น เพื่อขอใช้พื้นที่ดังกล่าวเป็นที่จอดรถของชุมชน โดยชุมชนจะต้องจ่ายค่าจอดรถตามที่ตกลงกัน ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มร่วมกับคนจนเมือง เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2566

นอกจากสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมืองของคนจนเมืองดังที่กล่าวมาในข้างต้นแล้ว ยังมีงานวิจัยของ ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์ (2565) ที่พยายามนำเสนอผลให้เห็นถึง สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมืองของคนจนเมืองอีสาน ที่ขยับขยายมุมมองและความหมายมากยิ่งขึ้นโดยนำเสนอให้เห็นถึงสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมืองในความหมายและมุมมองที่ว่าด้วย “มุมมองจากข้างล่าง” ซึ่งมีความหมายและมุมมองในมิติต่างๆ ดังนี้

(1) สิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารในการพัฒนาเมือง ซึ่งสิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้ข้อมูลข่าวสารของคนจนเมืองจะสามารถนำข้อมูลนั้นมาแลกเปลี่ยนระหว่างเครือข่ายของคนจนเมืองด้วยตนเองเพื่อที่จะให้ตัวเองสามารถต่อสู้ ต่อรอง กับผลกระทบจากโครงการพัฒนาต่างๆ และเรียกร้องในสิ่งที่ต้องการได้ (2) สิทธิในการออกความคิดเห็นในการพัฒนาโครงการใหญ่ๆ ของเมือง โดยสิทธิดังกล่าวนี้ในผลการวิจัยนี้ หมายถึง สิทธิในการออกความคิดเห็นในการพัฒนาโครงการใหญ่ๆ เนื่องจากที่ผ่านมามักเป็นการเสนอความคิดเห็นผ่านตัว

ผู้นำเป็นหลัก ซึ่งบางครั้งอาจจะมีพลังไม่เพียงพอ สำหรับการตอบสนองต่อความต้องการของตนเอง ดังนั้นคนจนเมืองจึงมองว่า จำเป็นต้องกล้าที่จะออกความคิดเห็นให้เพิ่มมากขึ้นมีส่วนร่วมเพิ่มมากขึ้นก็จะทำให้สิทธิในส่วนนี้สามารถส่งต่อถึงผู้บริหารเมืองได้มากยิ่งขึ้น (3) สิทธิในการกำหนดที่อยู่อาศัยของตนเองให้ใกล้เคียงกับการดำเนินชีวิต (สิทธิของพลเมืองในฐานะผู้อยู่อาศัยในเมือง) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า คนจนเมืองให้ความสำคัญต่อสิทธิในเรื่องนี้มาก เนื่องจากส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาและเป็นพื้นที่เสี่ยงต่อการถูกไล่รื้อที่อยู่อาศัย ซึ่งที่ผ่านมาได้มีเครือข่ายคนจนเมืองได้รวมกลุ่มเพื่อเรียกร้องสิทธิในการกำหนดที่อยู่อาศัยของตนเอง เพื่อที่จะให้สามารถอยู่ในเมืองและดำรงชีวิตประกอบอาชีพทำมาหากินได้ ดังนั้นสิทธิสิทธิเรื่องนี้จึงมีความสำคัญต่อคนจนเมืองอีสานเป็นอย่างมาก และ (4) สิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากการพัฒนาเมือง (สิทธิของพลเมืองในฐานะผู้ใช้ประโยชน์จากบริการทั้งหลาย ซึ่งความว่าคนจนเมืองต้องการเห็นทุกกลุ่มสามารถที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ และสามารถเข้าถึงในการใช้พื้นที่เมืองเพื่อทำกิจกรรมในการประกอบอาชีพได้ (สิทธิในการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ส่วนกลาง) นอกจากนี้คนจนเมืองยังต้องการสิทธิที่จะเข้าถึงโครงการพัฒนาเมืองที่เกิดขึ้นต่างๆ เพื่อใช้สำหรับการประกอบอาชีพ (ชนพฤษ์ ซามะรัตน์, 2565)

จากการแสดงมุมมองต่อสิทธิที่จะมีส่วนร่วมของคนจนเมืองอีสานนั้น มีมุมมองและความหมายต่อสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมืองในลักษณะของสิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร สิทธิในการออกความคิดเห็น สิทธิในการกำหนดที่อยู่อาศัยของตนเอง และสิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากเมือง เป็นการแสดงมุมมองสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมือง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงสิทธิที่จะแตกต่าง (the right to difference) สิทธิในข่าวสารข้อมูล (the right to

information) สิทธิของพลเมือง (the rights of the citizen) ในฐานะผู้อยู่อาศัยในเมือง (urban dweller) และผู้ใช้ประโยชน์จากบริการทั้งหลาย (user of multiple services) หรือในอีกมุมมองหนึ่งก็คือ สิทธิของผู้ใช้ที่จะทำให้ความคิดของเขาได้รับรู้ (การเรียกร้องและความต้องการ - cry and demand) (the right of users to make known their ideas (Lefebvre, 1996) และมีบริบทของการเรียกร้องสิทธิของตนเองเพื่อให้เกิดการรับรู้ การต่อรอง โดยคนจนเมืองเองและร่วมกับเครือข่าย โดยสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและไม่แปลกแยกไปจากเดิม ไม่ว่าจะเป็นการรับรู้ข้อมูลการพัฒนา การสื่อสาร การเข้าถึงการพัฒนาได้เช่นคนเมืองอื่นๆ ตลอดจนการกำหนดพื้นที่ของตนเองที่ไม่แปลกแยกและแตกต่างไปจากเดิม แสดงให้เห็นถึงการพยายามแสดงออกซึ่งสิทธิในความเป็นคนเมือง “สิทธิที่จะไม่แปลกแยกจากช่องว่างในชีวิตประจำวัน” ซึ่งความเป็นเมืองนั้นต้องได้รับการท้าทายและโต้แย้งอยู่ตลอดเวลาและเป็นการต่อสู้อย่างต่อเนื่องเพื่อสร้างพื้นที่ในเมืองที่ไม่ก่อให้เกิดความแปลกแยกของผู้คนหรือคนเมือง การใช้และการจัดสรร และต้องตระหนักถึงคุณค่าการใช้งานในพื้นที่เมืองที่เป็นพื้นที่ทางสังคมไม่ใช่การมุ่งเน้นที่มูลค่าการแลกเปลี่ยนหรือการแปรรูปพื้นที่เมืองเป็นสินค้า กล่าวอีกนัยหนึ่งคือการเรียกร้องให้จัดลำดับความสำคัญของมูลค่าการใช้งานของเมืองมากกว่ามูลค่าแลกเปลี่ยนเพื่อสร้าง “เมืองสำหรับผู้คนไม่ใช่เพื่อผลกำไร” (Lefebvre, 1996) เป็นการร่วมกันสร้างเมืองจากมุมมองที่แตกต่างหลากหลายของผู้คนที่อาศัยเมืองทุกกลุ่มที่มีความแตกต่างกัน เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของทุกคนที่อาศัยอยู่ในเมืองอย่างเท่าเทียม และมุ่งเน้นการแสวงหาการยอมรับทางสังคมโดยเรียกร้อง “สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมือง” และสร้างพื้นที่ที่เป็นประชาธิปไตยและความเป็นปึกแผ่นที่ยั่งยืนรากลึกในวัฒนธรรมของเมือง

บทสรุป

ผู้เขียนพยายามที่จะนำเสนอถึงสิทธิของ คนจนเมืองซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเมือง ท่ามกลาง การพัฒนาเมืองของจังหวัดขอนแก่นที่ดำเนิน ไปทุกขณะที่แสดงให้เห็นภาพของคนจนเมือง บนกระแสการพัฒนาเมืองที่ถูกขับเคลื่อนด้วย นโยบายและทิศทางการพัฒนาสมัยใหม่ ซึ่งเป็น ปัจจัยสำคัญต่อการสร้างความเปลี่ยนแปลงให้เกิด ขึ้นกับผู้คนหรือชุมชนทุกกลุ่มในเมือง ไม่เฉพาะ เพียงกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น แต่การพัฒนาเมือง ของขอนแก่นนั้นเป็นการพัฒนาในเชิงกายภาพ มุ่ง สร้างสาธารณูปโภค การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และบริการต่าง ๆ ตลอดจนการพัฒนา และการเติบโตทางด้านเศรษฐกิจที่มีรัฐและ กลุ่มทุนโดยเฉพาะกลุ่มทุนในพื้นที่เป็นผู้ มีบทบาทในการกำกับทิศทางการพัฒนา เมือง ขณะที่ในเมืองนั้นประกอบไปด้วยผู้คน ที่หลากหลายและแตกต่างกันและเป็นผู้มี สิทธิที่จะได้รับและเข้าถึงกิจกรรมของเมือง ได้เช่นเดียวกัน

สำหรับการศึกษาในประเด็นสิทธิที่จะมี ส่วนของคนจนเมืองในบริการพัฒนาเมืองนั้น พบ ว่า มีประเด็นที่สอดคล้องกันในมิติของสิทธิในที่อยู่ อาศัย อันเป็นสิทธิที่คนจนเมืองตระหนักถึงและมี การเรียกร้องตลอดจนการต่อรอง ต่อสู้เพื่อให้เข้า ถึงสิทธิดังกล่าวนั้น แต่ขณะเดียวกัน สิทธิที่จะมี ส่วนร่วมในเมืองมีนัยยะและความหมายที่มากกว่า เพียงการเข้าถึงที่อยู่อาศัย ถึงแม้ว่าจากการศึกษา ที่พยายามอธิบายให้เห็นถึงมุมมองของคนจน เมืองต่อสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมืองที่ขยับขยายไปถึง สิทธิในการรับรู้ การแสดงออกต่อกิจกรรมการ พัฒนาเมือง ที่คนจนเมืองควรมีสิทธิที่จะเสนอแนะ แลกเปลี่ยน และแสดงทัศนะ และความเห็นต่อการ พัฒนาเมือง การกำหนดพื้นที่ของตนเอง และการ

เข้าถึงประโยชน์จากกิจกรรมการพัฒนาเมือง

มุมมองต่อสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมืองของ คนจนเมืองอีสานนั้น เป็นไปในลักษณะของการ รับรู้ การแสดงความเห็น ตลอดจนการได้รับ ประโยชน์ในมิติของกิจกรรมและโครงการพัฒนา เมือง ยังไม่ได้รับรวมถึงในด้านของทิศทางหรือนโยบายการพัฒนาเมืองก่อน ที่มีแผนดำเนินการหรือการตัดสินใจดำเนินการ กล่าวคือ ยังไม่ ได้ขยับขยายไปถึงการมีสิทธิที่จะตัดสินใจ การมี สิทธิในการกำหนดทิศทางและความเป็นไปของ เมืองในอย่างทัดเทียมเสมอเช่นคนเมืองอื่นๆ โดยเฉพาะกลุ่มอำนาจรัฐและกลุ่มทุนผู้มีบทบาท สำคัญในการเปลี่ยนแปลงของการพัฒนาเมือง ซึ่งเป็นผู้ที่ถือครองปัจจัยการผลิตของเมืองเป็น ผู้กำหนด ควบคุม และดึงเอาส่วนเกินมาใช้ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบทุนนิยมที่พยายามทำให้ เกิดปรากฏการณ์การกลายเป็นเมืองมากยิ่งขึ้น เพื่อเพิ่มผลผลิตส่วนเกิน ซึ่งก็ยิ่งจะทำให้เกิด ความไม่เท่าเทียมและกีดกันสิทธิที่จะมีส่วนร่วม ในเมืองของชนชั้นล่างออกไปอีก

อย่างไรก็ตาม ในประเด็นสิทธิที่จะมีส่วน ในเมืองของคนจนเมืองอีสาน เมื่อพิจารณาแล้ว จะพบว่า คนจนเมืองเองมีมุมมองที่ตระหนักถึง การเป็นผู้กระทำการ (actors) ที่มีบทบาทต่อการ ขับเคลื่อน การเปลี่ยนแปลง การเข้าถึงกิจกรรม ของเมือง และการพัฒนาเมืองได้เช่นเดียวกับรัฐ หรือ ทุน ซึ่งผู้กระทำการของคนจนเมืองใน เครือข่ายที่มีกิจกรรมร่วมกัน และผู้คนที่มีความ สัมพันธ์ มีกิจกรรมร่วมกัน อาทิ คนจนเมือง ผู้นำ เครือข่าย อีกทั้งยังมีผู้กระทำการที่แสดงออกผ่าน พื้นที่ของคนจนเมือง ทั้งที่อยู่อาศัย พื้นที่กลางใน การทำกิจกรรม ตลอดจนพื้นที่เพื่อการประกอบ อาชีพ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นการตระหนักถึงความ สำคัญในการเป็นผู้กระทำการ ที่เป็นส่วนหนึ่งของ

เมืองนั้น สะท้อนผ่านทั้งเครือข่าย - ผู้กระทำการ ของคนจนเมือง ในบทบาท รูปแบบที่สัมพันธ์กับ คนจนเมือง ที่มีกระบวนการสร้างความหมาย ที่ สำคัญในมิติการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับคนจนเมือง การพัฒนาเมืองของคนจนเมือง

ในฐานะผู้อยู่อาศัยในเมือง (urban dweller) และ ผู้ใช้ ประโยชน์จากบริการทั้งหลายของเมือง เพื่อ การขับเคลื่อนและการพัฒนาคุณภาพชีวิต การดำรง ชีวิตอย่างได้มาตรฐาน และบทบาทใน

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงคมนาคม. (2558). หนังสือขออนุมัติดำเนินโครงการก่อสร้างรถไฟฟ้าทางคู่ ช่วงชมทางถนนจิระ-ขอนแก่น. การรถไฟแห่งประเทศไทย.
- การรถไฟแห่งประเทศไทย. (2564). รายงานสรุปผลการรับฟังความคิดเห็นของประชาชน ครั้งที่ 2 โครงการพัฒนาระบบรถไฟฟ้าความเร็วสูงเพื่อเชื่อมโยงภูมิภาค ช่วงกรุงเทพมหานคร-หนองคาย (ระยะที่ 2 ช่วงนครราชสีมา-หนองคาย, 2564). การรถไฟแห่งประเทศไทย.
- ชินาธิป ซาติพุดชา. (2565). การใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการส่งเสริมความรู้และการมีส่วนร่วมในการปลูกผักสวนครัวของคนจนเมือง ชุมชนเทพารักษ์ 5 เทศบาลนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น. วารสารวิจัยศิลปวิทยาการลุ่มน้ำโขง, 30(2), 1-15.
- ณัฐวุฒิ อัสวโกวิทวงศ์, ขวัญพร บุณนาค, และ นภัส วัฒนภาส. (2561). ความเหลื่อมล้ำในเมืองมหานคร: บทปริทรรศน์ความรู้ในบริบทประเทศไทย. วารสารสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างวิจิตร, 17(2), 157-178.
- เทศบาลนครขอนแก่น. (2561). แผนยุทธศาสตร์เทศบาลนครขอนแก่น. <http://www.kkmuni.go.th/>
- ธิดิญา เหล่าอิ่น. (2563). ชุมชนข้างทางรถไฟกับผลกระทบจากการสร้างรถไฟฟ้างคู่: ชุมชนข้างทางรถไฟอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น. วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 46(1), 254-289.
- ชนพฤกษ์ ชามะรัตน์. (2565). รายงานการวิจัย คนจนเมืองที่เปลี่ยนไปในสังคมเมืองที่กำลังเปลี่ยนแปลง: กรณีศึกษาชุมชนเมืองอีสาน. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง และคณะ. (2555). การประเมินคุณภาพประโยชน์ของระบบนิเวศ: การเปลี่ยนแปลงและผลต่อความอยู่ดีมีสุขของมนุษย์. กลุ่มวิจัยความอยู่ดีมีสุขและการพัฒนาอย่างยั่งยืนคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- บัวพันธ์ พรหมพักพิง, ยรรยงค์ อินทร์ม่วง และมนต์ชัย ผ่องศิริ. (2562). เมืองขอนแก่น: การเติบโตความท้าทายและโอกาส. สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย.
- บุญเลิศ วิเศษปรีชา. (2562). สิทธิที่จะมีส่วนร่วมในเมือง The Right to the City. *CMU Journal of Law and Socia Sciences*, 12(2), 85-122.
- วัชระ ปวีณาภรณ์ และ ศิวัช ศรีโภาคางกุล. (2563). คนชายขอบที่ถูกบังคับให้เป็นผู้เสียสละ: กรณีศึกษาชุมชนริมทางรถไฟจังหวัดขอนแก่น. วารสารการบริหารนิติบุคคลและนวัตกรรมท้องถิ่น, 6(3), 235-245.

- สักรินทร์ แซ่ภู่. (2563). สถานภาพทางความรู้ลดความเหลื่อมล้ำคนจนเมือง ประเภทเมืองเขตเศรษฐกิจพิเศษ. *วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์*, 37(3), 1-53.
- สุวิทย์ ธีรศาสตร์. (2551). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน 2488-2544*. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2564). *การสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนของสำนักงานสถิติแห่งชาติที่ประมวลผลโดยสำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ*. http://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3518&fi
- Beall, J., & Fox, S. R. (2007). *Urban poverty and development in the 21st century Oxfam GB research report*. <https://www.researchgate.net/publication/30522959>
- Darcya, M., & Rogers, D. (2014). Inhabitation, place-making and the right to the city: public housing redevelopment in Sydney. *International Journal of Housing Policy*, 14(3), 236-256.
- Eisenburg, L., Masciello, D., Saavedra, S., & Weisman, M. (2007). *Voices from the margin economic, social and cultural rights in Northeast Thailand Khon Kaen, Slums ESCR. Mobilization Project*.
- Harvey, D. (2008). The right to the city. *New Left Review*, 53(8), 23-40.
- Harvey, D. (2012). *REBEL CITIES from the right to the city to the urban revolution*. Verso is the imprint of New Left Books.
- Irandoost, K., Doostvandi, M., Litman, T., & Azami, M. (2019). Placemaking and the right to the city of urban poor: a case study in Sanandaj, Iran. *Journal of Place Management and Development*, 12(4), 508-528.
- Lefebvre, H. (1992). *The production of space*. Wiley-Blackwell.
- Lefebvre, H. (1996). *Writings on cities*. Wiley-Blackwell.
- Manuel, B., Aalbers, Kenneth, D. B., & Gibb. (2014). Housing and the right to the city: introduction to the special issue. *Development in Practice Journal*, 14(3), 207-213.
- Murali, V., & Oyebode, F. (2004). Poverty, social inequality and mental health. *Advances in psychiatric treatment*, 10(3), 216-224.
- Phongsiri, M. (2019). Land conflict and land governance in the greater Mekong sub region: Case studies of urban and Peri-urban in Thailand. *Journal of Mekong Societies*, 15(1), 87-110.
- Speak, S. (2012). Planning for the needs of urban poor in the Global South: The value of a feminist approach. *Planning Theory*, 11(4), 343-360.
- Thai People Map and Analytics Platform: TPMAP. (2565). *ภาพรวมคนจนในปี 2565 อ. เมืองขอนแก่น จ. ขอนแก่น*. <https://www.tpmmap.in.th/2565/4001>.